

پطرس دے لاہور دا ”محل وقوع“ تے پنجاب

ڈاکٹر نوید شہزاد ☆

Abstract:

Lahore is an historical city with rich cultural and literary background. It is now more than one thousand years when Islam was introduced in this part of the world and since than Lahore became the centre of subcontinent Muslims. Ahmad Shah Pitrus Bukhari is one of the greatest and prominent literary figures of Urdu in Pakistan. In this article the scholar has discussed the geographical significance of Lahore with regard to writing of Pitrus Bukhari.

Key Words: Lahore, Pitrus Bukhari, Geographical significance.

پطرس بخاری دے مضمون ”لاہور کا جغرافیہ“ وچوں ”محل وقوع“ دے سرناویں پٹھ لکھی

لکھت دے آخری جملے ساڈی بحث داسرناواں نیں۔ لکھدے نیں:

”لاہور تک پہنچنے کے کئی رستے ہیں۔ لیکن دو ان میں سے بہت مشہور ہیں۔ ایک

پشاور سے آتا ہے اور دوسرا دہلی سے۔ وسط ایشیا کے حملہ آور پشاور اور یو۔ پی کے

حملہ آور دہلی کے رستے وارد ہوتے تھے۔ اول الذکر اہل سیف کہلاتے ہیں اور

غزنوی اور غوری تخلص کرتے ہیں۔ موخر الذکر اہل زبان کہلاتے ہیں۔ یہ بھی تخلص

کرتے ہیں..... اور اس میں پید طولی رکھتے ہیں۔“ (1)

لاہور آون والے کئی رستیاں وچ سندھ ولوں ملتان تھانی آون والا رستہ وی اے۔ جیہڑے دور رستیاں دی گل پطرس نے کیتی اوہناں وچوں اک تھانی یلغار اہل سیف نے کیتی تے کردے ای چلے گئے، ایہہ سلسلہ آج وی کسے نہ کسے صورت وچ چالو اے۔ جدکہ دو بے رستے حملہ آور ہوں والے اہل زبان سن۔ اک تلوار دے زور تے پنجاب نوں فتح کرن آؤندے رہے تے آج وی سُنے ویکھدے نیں جدکہ دو جیاں زبان نوں ہتھیار بنایا تے ایس ہتھیار راہیں حکمرانی کرن دا متا پکایا۔ پطرس ہوراں وسط ایشیا دے مکاں دی گل کیتی، وسط ایشیا دے مکاں وچ عام طور تے ایہہ گئے جان دے نیں:

“Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan,
Turkmenistan, Uzbekistan.” (2)

افغانستان تے ایران وی وسط ایشیا دی سرحد نال جڑے ملک نیں۔ پاکستان اک بیوں افغانستان نال جڑیا ہویا اے۔ ایس بیوں آون والیاں پنجاب نوں کئی وار لتاڑیا۔ جدوں آؤندے تاں اتھے ٹٹ مار کردے، دھرتی ماں دے پتراں دے سراں دے مینار بناؤندے، عزتاں اُندے تے سبھ کجھ ساڑسواہ کر کے فُر جان دے۔ لاہور دے اکثر حاکماں دا ڈھنگ ایہو رہیا کہ عام لوکاں نوں حملہ آور دے رحم و کرم تے چھڈ کے دہلی ول نس جان دے، جدوں پتہ چلدا کہ حملہ آور لاہور مدھول کے فُر گئے نیں فیر محلاں وچ پرت آؤندے۔

میں اپنی لکھت ”بیرونی حملہ آور اور پنجاب“، (3) وچ ایہناں حملہ آوراں دا ذکر تفصیل نال

کر چکیاں۔ اتھے صرف اکتائی بن چنگیز خاں ولوں گھلے گئے تاتاری حملہ آوراں دے حملے دی کہانی ویکھو:

”دہلی سے لشکر جلد لاہور کی جانب روانہ نہ ہو سکا اور ایک مدت تک لاہور کے دروازوں پر جنگ جاری رہی۔ ملک اختیار الدین قرآنش (والی لاہور) نے اپنی فوج اور چاکروں کو شب خون کے بہانے ساتھ لیا۔ شہر سے باہر نکلا اور دہلی روانہ

ہو گیا۔ دوسرے روز اہل شہر (لاہور) اور تاتاریوں کو ملک قراقش کے بھاگنے اور باہر نکل جانے کا علم ہوا۔ اس سے اہل شہر کے دل بالکل ٹوٹ گئے۔ تاتاریوں نے شہر لے لیا، لوگوں کو شہید بھی کیا اور گرفتار بھی کر لیا۔ تاتاریوں نے لاہور پر قبضہ کر لیا اور شہر کو برباد کر کے لوٹ گئے۔ ملک قراقش دریائے بیاس سے لوٹ کر لاہور پہنچا۔ جس رات وہ لاہور سے بھاگا تھا، بہت سا مال و زر، جس میں نقد بھی تھا اور سامان بھی تھا، اس کے آدمی پانی میں ڈال گئے تھے اور اس مقام پر نشان لگا گئے تھے۔ ملک قراقش مال ہی کی غرض سے لاہور آیا تھا۔ مال اسے مل گیا۔“ (4)

ہن گل کرنے آں پطرس مطابق یو۔ پی ولوں آون والیاں دی۔ پطرس 5 دسمبر 1958ء نوں چلانا کر گئے سن۔ لہذا ایہہ گل 1958ء توں پہلاں دے پنجاب دے لسانی منظر نامے دے تناظر وچ دیکھنی ہووے گی۔ اس توں مگروں جد پنجاب وچ پنجابی زبان نوں فارسی دی تھاں سرکارے دربارے لیان دا مطالبہ کیتا گیا تاں گڑکھی رسم الخط پاروں پنجابی نوں مکمل طور تے سکھاں نال جوڑ دتا گیا۔ اوس ویلے ونڈ دی گل وی مذہباں دی ینہہ اُتے کیتی جا رہی سی سوز بان نوں وی ایسے ای لیہہ اُتے ٹوریا گیا۔ دوہاں پنجاباں دی ونڈ پاروں پنجابی زبان نوں دو طرح نا قابل تلافی نقصان اڑیا۔ اک تاں ایہہ دو لپیاں وچ ونڈی گئی تے دو جا دوہاں مکاں دی لسانی فضا نے اپنی اپنی سطح اُتے اپنے اپنے انداز وچ ایہنوں مڈھولیا تے مڈھولدی جا رہی اے۔ قائد اعظم محمد علی جناح وی پنجاب دا بٹوارا نہیں سن چاہندے۔ اوہناں 17 مئی 1947ء نوں ماؤنٹ بیٹن نوں درخواست دتی سی کہ:

”پنجاب کے عوام کی خواہش معلوم کرنے کے لیے کہ آیا وہ بٹوارا چاہتے ہیں یا نہیں، ریفرنڈم کرایا جائے۔“ (5)

پرفرنگی سرکار نے ایہنوں منظور نہ کیتا۔ قائد نے ایہہ مطالبہ یقیناً پنجاب واسیاں دی سدھرنوں سانہویں دھردیاں ای کیتا۔ فرنگی نوں پتہ سی کہ جے ایہہ ریفرنڈم ہو گیا تاں پنجاب دا بٹوارا رُک جاوے گا تے انج دوہیں ملک اک مسلسل چنتا تے خون خرابے توں بچ جاوون گے۔ جس وچ پنجابی

زبان تے لپی دا معاملہ وی آجاندا اے۔

جیوندا منکھ اپنی مالکی چھیتی کیے نہیں چھڈدا۔ Possivness دا ایہہ رویہ برصغیر دی مرداویں سوچ دی مڈھلی گھری اے۔ ایہہ Possivness انسان نوں اپنی انفرادی تے اجتماعی وراثت نوں سھال کے رکھن دی بلا واسطہ پریرنا دیندی اے۔ ایس انفرادی تے اجتماعی وراثت وچ منکھ دی مادری زبان وی شامل اے۔ بندہ ایس وراثت توں دستبرداری دو صورتاں وچ اختیار کردا اے۔ اک جبردی صورت وچ تے دو جانفے دے لالچ پاروں۔ جے صرف جبردی صورت وچ اپنی وراثت توں دستبرداری اختیار کیتی جاوے تاں فیر رد عمل پنگر دا اے تے جیویں ای منکھ نوں موقع ملے اوہ اپنی پوری طاقت نال اصل ول پرتدا اے۔ جدکہ دوجی صورت وچ اوہ اپنے Targets اُتے مل ماردا ہو یا ٹردا جاندا اے۔ پنجاب وچ ایہہ دوہیں صورتاں سن۔ مادری زبان دے سانہویں سیکنڈ لیٹکوئج نوں پردھاگی دیوں لئی طاقت دا سہارا لیا گیا تے جدوں اوہنوں پردھاگی مل گئی تاں فیر پنجابی آپوں کھچدے ٹرے آئے۔ کوئی وی آبادکار سبھ توں پہلا کم متبوضہ علاقے دی زبان نوں ای تبدیل کرن دا کردا اے۔ جدوں زبان بدل جاوے فیر اوہنوں مقامیت مٹاؤن لئی بوہتا جتن نہیں کرنا پیندا۔ زبان اپنے آپ ایہہ کم سرانجام دیندی اے۔ فرنگی حکمران نوں برصغیر دیاں مردوجہ زباناں سکھنیاں پچیاں سن۔ کیوں جے اوہ اتھے قیام نوں مضبوط تے لسیاں کرن لئی ایہنوں ضروری خیال کردا سی۔ جیہدا ذکر ”گل کرسٹ“، (6) نے کیتا۔ پنجاب دا معاملہ مختلف اے۔ اتھے ایہہ ڈھنگ نہیں ورتیا گیا یاں خورے ضروری نہیں سمجھیا گیا۔ کیوں جے جدوں زبان دا نفاذ کرن والا طاقتور ہووے تے فیر اوہدی طاقت اوہنوں کسے علاقے، وسوں یاں لوکائی دامجراج کجھن دی تھان، حکم دیوں تے مجبور کردی اے۔ ایہو ای پنجاب وچ ہو یا۔ ایس کم لئی قابض دے مراعات یافتہ مقامی لوک وی مدد کردے نیں۔ قابضاں پنجاب وچ دوہرا معیار اپنایا اک پاسے سکھ پنجابیاں نوں مڈھلیاں جماعتاں وچ مگر مکھی راہیں تعلیم دیوں دی اجازت سی ”پیہہ اخبار“ دی ایہہ لکھت ظاہر کردی اے کہ اوس ویلے دے فرنگی وی پنجابی دی حمایت کردے سن:

”آزر لوئیس ڈین نے پنجابی کے متعلق فرمایا کہ آپ نے پنجابی کے ہمارے تعلیمی سسٹم میں اعلیٰ درجہ عطا کرنے کی ضرورت ظاہر کی ہے۔ مجھے خوف ہے کہ اس مسئلہ کو بھی بہت کچھ قومی بنا دیا گیا ہے۔“ (7)

جد کہ دو بے بنے اوہ فارسی دی تھاں سرکارے دربارے اردو لیاون دی حمایت وی کردا سی۔ کیوں جے اوس ویلے نظریہ ضرورت دے تحت اردونوں تحریک پاکستان نال جوڑ دتا گیا سی، ایس لئی اوس ویلے دنڈ دی جذباتی فضا پاروں اردو زبان دے حامیاں نوں وافر مقدار وچ پنجابی بولن والے حمایتی مل گئے۔ انج ایس فضا دے سرصدتے پنجاب دی لسانی صورت حال دے اصل چہرے اُتے ایہو جیہا مقدس خول چڑھیا جیہڑا پنجاب دی عام سادہ لوح لوکا لئی مکمل طور تے قابل قبول بن گیا تے جیہڑے اصل نوں سمجھدے سن اوہناں نوں ایس خول نوں چھوہن، لاہن دی جرأت نہ ہوئی۔ ایس طرح فرسٹ لیٹگوئج نوں سرکلڈ کر دتا گیا تے سیکنڈ لیٹگوئج نوں لوئر، مڈل تے اپر مڈل کلاس لئی ذریعہ آمدن بنا دتا گیا۔ جد کہ زر خرید مقامی مراعات یافتہ پنجابیاں لئی تھرڈ لیٹگوئج (انگریزی) نوں آمدن دے اعلیٰ وسیلیاں نال جوڑ دتا گیا تے ایس طرح معاشی تے معاشرتی سطح تے ایہناں نوں دو جیاں نالوں مختلف کر دتا گیا۔

بھاویں قابض تے اوہدے بانہہ بلی مقبوضہ علاقے وچ لسانی سطح تے کلین سویپ کرن وچ کامیاب نہیں ہوندے تے اک بے ضرر مزاحمت نال نال ٹردی رہندی اے پر آمدن دے مڈھلے وسیلیاں اُتے قابض ہون پاروں اوہنوں یا اوہدی زبان نوں کسے طرح دا کوئی نقصان نہیں اپڑا تے اوہناں نوں ہر جزییشن وچوں اعلیٰ ذہن ملدے رہندے نیں جیہڑے روٹی رزق دے چنگے وسیلیاں تیکر اپڑن دی کوشش وچ قابض دا ہتھیار بن دے رہندے نیں۔ ایہہ سارا عمل شعوری تے لاشعوری دونہہ سطحیاں تے بالواسطہ وی ہوندا اے تے بلاواسطہ وی۔ بہر حال مقصد عدم مساوات دی پالیسی اپناندیاں مقامی زبانان نوں مدھن ای ہوندا اے۔ انج سیکنڈ لیٹگوئج نوں لوئر، مڈل تے اپر مڈل کلاس لئی اینا گو پرکشش بنا دتا گیا اے کہ ایہناں کلاساں وچوں زبانان پڑھن دے چاہیوان

اپنے آپ سیکنڈ لینگویج ول کھچدے چلے گئے۔ لہندے پنجاب وچ ایسے طرح ہو یا پر کجھ گھٹ۔ جیسے عدم مساوات دا اُتے ذکر کیتا اوہنوں پنکران دے کئی ڈھنگ نیں، اک ایہہ وی اے کہ ایہو جیہی لسانی فضا بنا دتی جاوے کہ مقامی اپنے آپ اپنی زبان دی وکالت توں دستبرداری اختیار کردے جان۔ جیویں:

”جو بولی (پنجابی) بوجہ تہی دستی اور بے بضاعتی گذشتہ طوائف الملوکی اور خود سکھوں کے عہد میں پنجاب کی علمی و درباری زبان نہ ہو سکی، اردو جیسی عالمگیر و مشترکہ زبان کی موجودگی میں ملک کے صریحا نقصان سے اسے زبردستی علمی زبان منوانے کی کوشش کرنا ایک ستم کا ضبط نہیں تو اور کیا ہے۔“ (8)

پنجابیاں دی جیہوی کلاس زبان دی خاص سیاسی ورتوں جان دی سی اوہ قابض دے مراعات یافتہ غیر پنجابیاں نال رل چکی سی۔

پنجابی زبان اُتے مذہبی تے غیر مذہبی دو طرح دے استعماریاں یلغار کیتی۔ اک دا مقصد ایہنوں لپیاں وچ ونڈ مگروں مذہباں نال جوڑ کے اپنی اپنی شناخت تے طاقت نوں ودھانا تے قائم رکھنا سی۔ ایہناں وچ پنجابیاں نال غیر پنجابی ہم مذہب وی شامل سن۔ جد کہ غیر مذہباں دا مسئلہ ایہہ سی کہ پہلے توں موجود مراعات نوں تحفظ دتا جاوے تے ہو رو دھتوں ودھ مراعات سمیٹیاں جان۔ ہے ایہہ وی پنجابی ای سی سن پر ایس گروہ دی اگوائی اوہ غیر پنجابی کر رہے سن جیہدے فرنگی قابض دے جان مگروں حاکمیت دے سنے ویکھ رہے سن تے ایس لئی اوہناں کول سوائے زبان دے دوجی کوئی پوڑی نہیں سی۔ ایہہ پہلے مذہبی گروہ وچوں اک دی حمایت وی حاصل کر چکے سن۔ پنجابی نوں دو لپیاں وچ ونڈن ایسے حمایت داساسی۔ مقصد دوہاں دا اکوسی، اک بالواسطہ مراعات حاصل کرن دے جتن کر رہے سن تے دوجے بلا واسطہ۔ برصغیر دی فضا (پنجاب توں وکھ) تے پنجاب دی لسانی صورت حال تے ایس کچھوں اپنائے جاوے والے موقف تے فیصلے مختلف سن۔ اردو ہندی تنازعے وچ وی جھیروادو مذہباں وچکار دو مذہبی لپیاں دا ای سی۔ دیوناگری تے فارسی لپی پاروں اک زبان دو مستقل زبانوں

وچ ونڈی گئی جیہدا ذکر ”گیان چند“ (۹) نے وی کیتا۔ جدکہ پنجابی نوں مختلف معیار دتا گیا۔ ایہدے شاہ مکھی رسم الخط دی نہ تے گل کیتی گئی تے نہ ای ایس نینہہ اُتے ایہنوں مسلمان پنجابیاں دی زبان کہیا گیا۔ جے ایس طرح کیتا جاندا تاں فیر پنجاب دی لسانی صورت حال اڄ کجھ ہور ہوندی۔ اوس ویلے مذہبی نینہہ اُتے ای اردو نوں ونڈ دی تحریک دا لازمی بجز مٹھیا گیا سی۔ جے اودوں پنجابی نوں فارسی رسم الخط راہیں من لیا جاندا تاں فیر اک فارسی رسم الخط، جیہنوں مسلمانی رسم الخط وی کہیا جاندا سی، والی زبان دی موجودگی وچ، فارسی رسم الخط والی دوجی (باہرلی) زبان دی لوڑ دا جواز کم جاندا۔ اوس ویلے دی جذباتی فضا نے پنجابی نوں فارسی لپی راہیں پنجابی مسلماناں دی ملکیت بنن توں روکی رکھیا۔ اڄ ایہہ ہو یا کہ پنجابی زبان تاں اک رہ گئی پر دو لپیاں وچ ونڈی گئی۔ پر دو جے بنے دو لپیاں وچ ونڈی جن پاروں اک زبان اردو تے ہندی دی صورت وچ دو مستقل زباناں بن گئیاں۔ پنجابی بھاویں دو زباناں وچ تے نہ ونڈیجی پر عملی صورت اردو تے ہندی ورگی ای ہوگی۔ مسئلہ اوتھے وی لپیاں داسی تے اتھے وی۔ تنے لپیاں (دیوناگری، گڑکھی، فارسی) نوں کیوں جے تئاں مذہباں نال جوڑیا گیا سی ایس کر کے اک لمیرے عرصے تک ونڈ ویلے ہنگرائی جان والی جذباتی فضا نے دوہیں بنے پیر جمائی رکھے تے ایہناں نوں سکھن سکھان علمی یا لسانی نینہہ اُتے وی مندا منیا مٹھیا جاندا رہیا۔

حوالے

- 1- سید احمد شاہ پطرس بخاری: مضامین پطرس (مرتبہ: رانا اختر سلطان)۔ بک ٹاک لاہور، 2004ء ص 105، 106
- 2- www.google.pk.com/wiki_pedia
- 3- ڈاکٹر نوید شہزاد: پانچ دریاؤں کا دلہن؛ شعبہ پنجابی، جامعہ پنجاب لاہور، 2011ء ص 15
- 4- منہاج سراج: طبقاتِ ناصری (جلد اول)۔ مترجم: غلام رسول مہر۔ مرکزی اردو بورڈ لاہور، دوم مئی 1985ء ص 205 توں 230
- 5- تقسیم پنجاب کی خفیہ کہانی (ترجمہ و تالیف: اطہر ندیم)۔ تخلیقات لاہور، 2003ء ص 226
- 6- محمد عتیق صدیقی: گل کرسٹ اور اُس کا عہد؛ انجمن ترقی اردو ہندئی دہلی، 1979ء ص 40
- 7- روزانہ ”پیپہ اخبار“ لاہور۔ 5 مئی 1909ء۔ ص 2
- 8- ایضاً
- 9- گیان چند: ایک بھاشا دو لکھاوٹ، دو ادب؛ فلشن ہاؤس، لاہور 2012ء

